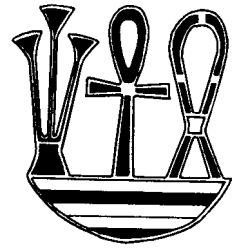

Egyiptomi Füzetek

3. évfolyam 4. szám

2003

A Magyar-Egyiptomi Baráti Társaság időszaks lapja

Az első Ptolemaiosz

A Társaság decemberi ülésén a résztvevők a Ptolemaiosz dinasztia történetét hallhatták.¹ Az elhangzott két előadásban hangsúlyos helyet foglalt el I. Ptolemaiosz és Kleopatra. Tekintve, hogy mindkettőjük szerepe alapvetően fontos az antik Egyiptom történetében, és Kleopatra személye mindig is az érdeklődés középpontjában állt, ezúttal mindkét előadásról önálló lapot teszünk közzé.

Nagy Sándor és Egyiptom

A perzsa fennhatóság alatt álló Egyiptomot Nagy Sándor könnyen lerohanta (Kr. e. 332-331). Csak Gazánál ütközött kisebb ellenállásba, ami mintegy két hónapos késlekedést jelentett. Új országában ellátogatott Héliopoliszba, majd Memphiszben mutatott be áldozatot az isteneknek, és koronázását görög zenei és atlétikai versenyekkel ünnepelte. Ezt követően a Nílus deltájában 331. április 7-én megalapította Alexandriát. Innen csapataival a Szíva oázis felé vette útját, és ott a thébai Amon líbiai formájaként tisztelt Zeusz-Ammóntól kapott jóslat megerősítette isteni származásába vetett hitét, és azt az elképzelését, hogy a világ meghódítására született. (Halálos ágyán meghagyta, hogy ide szállítsák holttestét. – Diodoros Siculus XVIII,3,5) Visszatérte után makedón igények szerint átszervezte Egyiptom közigazgatását – a polgári ügyeket Doloaszpisz és Peteizisz, a katonai parancsnokságot Balakrosz és Peukesztasz, a pénzügyeket a naukratiszi Kleomenész intézte. Nem sokkal később tovább folytatta hódító útját, majd Kr.e. 323 június 10-én Babilonban hirtelen támadt betegségébe belehalt.

Ptolemaiosz hatalomra kerülése

Alexandrosz két fia, (III) Philipposz Arrhidaiosz (323-317) majd IV. Alexandrosz (317-304) nevével keltezték a továbbiakban az egyiptomi dokumentumokat. Az ország ugyan elméletileg az ő fennhatóságuk alatt állt, valójában azonban Nagy Sándor volt hadvezérei és barátai, a *diadokhoszok*, osztozkodtak a birodalmán. Egyikük Ptolemaiosz volt, Alexandrosznak gyermekkorától barátja és

állandó útítársa. Kr. e. 367/6-ban született, anyját Arsinoénak hívták. Több antik forrás is említi, mint például Flavius Arrianos, Curtius Rufus, Plutarkhosz, Diodoros Siculus, Aelius, Pauszaniász vagy Sztrabón.

Így tudjuk, hogy még Philipposz száműzte egy ízben a makedón királyi udvarból, mivel köze lehetett fiának egy méltatlan lánykéréséhez, vagy, hogy elkísérte Nagy Sándort a Szíva oázisba. Kr. e. 330-tól, mint *szomatophülax* teljesített mellette szolgálatot, és 327-ben, a pakisztáni hadműveletek idején, már a hadsereg mintegy harmadát irányította. A Kr. e. 324-ben, Szuzában rendezett tömeges makedón-perzsa lakodalmon ő is feleségül vett egy előkelő perzsa hölgyet, akit Artamának neveztek, de királya halála után rövidesen elvált tőle (Arrianos, An. VII. 4.6).

Már az Alexandrosz halotti ágya melletti osztozkodáskor megszerezte magának az egyiptomi szatrapia feletti rendelkezés jogát, és a helyszínre sietett. Kleomenészt visszaélései miatt hamarosan kivégeztette, és ekkortájt vette feleségül Eurüdikét, diadokhosztársa, Antipatrosz lányát. (Közös gyermekeik Keraunosz, Meleagrosz, még egy fiú, Lüsandra, Ptolemaiosz, és talán Theoxené.)

I. Ptolemaiosz. Márványfej, Louvre.

¹ Új összefoglaló munka: G. Hölbl, Geschichte des Ptolemäerreiches, Darmstadt, 1994.

Önálló uralkodóként

A terület felett tényleges hatalmat gyakorló Ptolemaiosz királlyá kikiáltásával Egyiptom ismét önálló állam lett. Az új uralkodók valamennyien egy család leszármazottai voltak, akiket Lagidáknak neveznek a dinasztia alapító I. Ptolemaiosz apjáról, Lagoszról, vagy Ptolemaioszoknak, a közösen használt uralkodói név alapján. Uralmuknak a római birodalom terjeszkedése vetett véget, melynek az ország Kr. e. 30-ban, a 9 éves XV. Ptolemaiosz Caesarion és Kleopatra halálakor Aegyptus néven provinciájává lett.

A frissen nyert egyiptomi királyságot Antigonosz és fia személyében erős ellenség fenyegette: a két király egyesült hadserege Gazából egyenesen Alexandriába indult, de nem sokkal partra szállásuk után Ptolemaiosz visszaverte őket, majd koronázási ünnepségének előkészítéséhez kezdett. Ez 304 január 12-én, Nagy Sándor halálának évfordulóján zajlott. Az egyiptomi forrásokban ekkortól keltezik az éveket Ptolemaiosz nevével. (A görög forrásokban viszont visszamenőleg, Alexandrosz halálától kezdtek uralkodási éveit számítani.)

Közben Démétriosz Rhodoszt próbálta meg elfoglalni, ahol Egyiptomnak fontos kereskedelmi érdekeltségei voltak – katonai kontingensekkel és élelemmel támogatták hát a védekezést. (A rhodosziak győzelmük örömeire állították a híres kolosszust, Ptolemaiosz meg ekkor nyerte a Szótér melléknevet.)

A Negyedik diadokhosz háború során (303-301) Antigonosz az ipszoszi csatában életét vesztette. A győztesek osztozkodásakor a tengerparti terület Ptolemaiosznak jutott, amit ő hadseregével egészen az Eleutherosz folyóig meg is hódított. A területre azonban Szeleukosz is jogot formált, és csak személyében mondott le róla kettőjük barátságára való tekintettel. Ennek a Koilé Szüria néven emlegetett területnek a megszerzésével Ptolemaiosz nem csak az ütközőállamot szerezte vissza, hanem hozzájutott a sokra becsült libanoni cédrusokhoz, és ellenőrzése alá vonta a Szaud-Arábiából induló ún. fűszer-utat is. Helyzetét házassággal is biztosítani kívánta: Lányát, Arsziñoét Lüszimakhoszhoz adta feleségül (300), aki viszont saját, első házasságából született lányát (II.) Ptolemaiosszal jegyezte el. Ő lett később I. Arsziñoé királynő.

I. Ptolemaiosz békét kötött Démétriosszal is, aki túszként Pürrhoszt küldte Alexandriába. Pürrhosz viszont hamarosan Bereniké előző házasságából származó lányának, Antigonénak lett a férje. Ezért Ptolemaiosz visszasegítette molosszoszi királyságába (297). Nem sokkal később, 295/94-ben a hosszú ideje áhítozott Ciprust, Szidónt és Türoszt, majd ezt követően Lüküiát és talán Pamphüliát is

sikerült megszereznie, Athént viszont nem tudta megvédeni Démétriosztól.

Az Ötödik diadokhosz háború (288-283) első lépéseként a szövetségesek (Ptolemaiosz, Szeleukosz, Lüszimakhosz és Pürrhosz) Athént szabadították fel Démétriosz uralma alól – csak Pireuszban maradt helyőrsége. Ptolemaiosz ezután visszavonult a háborúból (287). Eddigre már a Küklád szigetek is az ő protektorátusa alá kerültek. Az egyiptomi támaszpont egyébként Androsz szigetén volt. Ekkoriban távozatott korábban elvett felesége, Eurüdiké két nagyobb fiával Lüszimakhosz és Szeleukosz udvarába. 285 decemberében, vagy 284 januárjában Ptolemaiosz azonos nevű fiát társuralkodóvá nevezte ki, hogy maga visszavonulhasson a politikából. 283-2 telén, ágyban halt meg. Fia nagy pompával temette el a *Szóma* mellett emelt sír építményében.

I. Ptolemaiosz belpolitikája

Ptolemaiosz sok hadjárata ellenére Egyiptomban békésen teltek az évek. Így az ország gazdasági, kereskedelmi, kulturális, művészeti és vallási életében jelentős fellendülés érzékelhető.

Nagy Sándor halála után, egy ideig Memphiszből kormányzott, majd udvartartását Alexandriában rendezte be (311?), ami alkalmasabb volt gazdasági, kereskedelmi és nagyhatalmi terveinek megvalósításához. Székvárosát makedón-görög polgárokkal népesítette be, és még a hadsereg gyűlésének jogkörével is felruházta, ami lehetővé tette számukra, hogy nemzetközi politikai kérdésekbe is beleszóljanak. Ezzel együtt a város a hellén művelődés fellegrárává is vált. Valószínűleg a phaleróni Démétriosz tanácsára hozta létre a *Museiont* a királyi palota mellett (297?), ahol a király költségén a tudomány minden területét művelték. Itt kutatott pl. a matematikus Eukleidész (Elemek), írta verseit Kallimakhosz, Apollóniosz Rhodiosz vagy Theokritosz, és történeti munkáját Manethón. Valószínűleg a szomszédos épület volt az alexandriai *Bibliothéké* (könyvtár), a görög irodalom és tudomány műveinek legendás hírű gyűjteménye. A város élete, gazdasági, politikai szemlélete annyira más volt, mint az ország többi területéé (különösen a falvakban, vidéki kisvárosokban), hogy önálló egységként működött, külön jogrenddel rendelkezett – még a római korban is nevének részét alkotta az "*Egyiptom melletti*" (Alexandria ad Aegyptum) kitétel. Jogilag görög város ezen kívül csak Naukratisz és Ptolemaiosz Hermiu (thébai nomosz) volt.

Egyiptom többi részét egy egységként kezelte. A kormányzati rendszer átszervezése, melyet a többi diadokhosznál is érvényesülő elvek alapján végzett, komoly változásokat eredményezett. A területet harc árán szerzett birtoknak tekintette,

I. Ptolemaiosz feje egy tetradrachmán
Kr.e. 295-290. (Catiglione László, Hel-
lénisztikus művészet, Bp. 1996, 99. old.)

amelyet magántulajdonaként tisztviselői révén irányított, akik – a korábbi szokásoknak megfelelően – mindenkitől adót szedtek (ezek rendszere azonban átalakult – fejadó, földadó, forgalmi adó, illeték, vám stb. volt) a kincstár (*baszilikon*) számára. Ezt azonban részben terményekben, tehát természetben, részben pénzben tették – az egyes területek pénzbevételeiket 10 naponként a kijelölt bankba kellett befizessék. (A parasztok a túlzott adóktól az adóterületekről való elköltözéssel védekeztek.) A pénzkibocsátás, -váltás állami monopólium volt, éppúgy, mint a papiruszkészítés, olajtermelés, len- és kendertermesztés, sókitermelés, ill. ezek eladása vagy a gabonaexport. A kereskedelem elősegítésére új kikötőket épített, és rendben tartotta a szárazföldi és vízi utakat.

A kincstári gazdálkodás élén a dioiketész állt, akit az uralkodó után az ország második emberének tekintettek, csak a had- és külügyeket nem intézhette. A papírmunka a kancelláriára hárult. Az egyes országrészek közigazgatását, hadügyeit a sztratégoszok, a kisebb nomoszokét a nomarchoszok látták el. Ügyintézésben a *baszilikosz grammateusz* (királyi írnok) segítette őket, aki egyúttal a király érdekeit is érvényesítette.

A birodalom területei között egyfajta árumegosztást alakított ki. A Földközi tenger és Vörös tenger kereskedelmi forgalmát Alexandria felé igyekezett terelni, ahol a kor legmagasabb igényeinek is megfelelő iparcikket előállító műhelyek dolgoztak (különösen híresek voltak az üveg- és lenvászónaruk, illatszerek). Egyiptomra a természeti kincsek kiaknázása, a gazdasági vérkeringés meggyorsítása, és a gabonatermesztés a jellemző, Kürenaika főképp gabonát és lovat biztosított a hadsereg számára, míg Ciprus a rezet és fát a hajóépítéshez, és itt folyt a tengerészek toborzása.

A gazdasági intézkedéseket, és egyáltalán a makedón-görög és egyiptomi népesség együttélését össze kellett hangolni, és kölcsönösen mindkét részről elfogadhatóvá tenni. Éppen ezért a többségében egyiptomi lakosságú vidéken (*khóré*) megmaradtak a korábbi közigazgatási egységek, sőt többnyire az egyes tisztviselők személye is. A templomi földekhez sem nyúlt. A görög telepések száma azonban egyre nőtt, a gazdasági életben

előnyös helyzetbe kerültek, és a közéletben is vezető szerepet kaptak. Velük az ország nyelve és kultúrája is hellénizálódott. A hellén közigazgatás, hivatali rendszer kiépítése lépésről lépésre haladt, és csak utódja alatt fejeződött be.

A hellén és egyiptomi vallás elemeinek ötvöztetésével Ptolemaiosz a dinasztia vallási kultuszát Ozirisz-Apisz, vagyis Szerapisz kultuszával teremtette meg, mellyel Manethón tanúsága szerint a görög és egyiptomi vallást kívánta közelíteni egymáshoz. A hagyomány szerint egy álma indította erre. Az egyiptomi templomoknak földet adományozott („Szatrapa sztéle”) ill. épületeiket helyreállította, bővítette, sőt új templomokat is emelt (pl. Naukratisz, Terenuthisz, Hermupolisz, Koptosz, Saruna).

I. Ptolemaiosz irodalmi munkássága

Utolsó két évében írta le a sajnos elveszett Nagy Sándor életrajzát. Arrianos Anabaszisz című munkájából bizonyos részre lehet következtetni. Így megállapítható, hogy Alexandrosz kormányzati rendszerét, elképzeléseit, rendelkezéseit foglalta össze, természetesen saját személyének fontosságát is érzékeltetve. A mű szerint Nagy Sándor hódításaival a világban békét és nyugalmat szeretett volna teremteni. Feltételezik, hogy egy másik munkát is készített ekkor, mely politikai programját tárta fel, és egyfajta végrendelet volt.

Értékelés

A dinasztiaalapító I. Ptolemaiosz, akit a Szótér (kezdetben "megmentő", halála után "megváltó" értelemben) jelzővel emlegettek, rendkívül markáns, céltudatos egyéniség volt, és tettei sorsdöntőek voltak a hellénisztikus világ és Egyiptom életében egyaránt. Hajóhadával uralta a Földközi tenger keleti medencéjét, és a szárazföldön létrehozta azt a kormányzati rendszert, amelynek gyümölcseit még Kleopatra is élvezte, és amelyre a római közigazgatás később ráépülhetett. Sarunában épített templomának néhány nagyméretű kőtömbje a Szépművészeti Múzeumban látható.

Győry Hedvig, dr.
Szépművészeti Múzeum

Előadás helye és ideje:
Műegyetem, 2003. december 12.

Egyiptomi Füzetek 3/4, 2003.
Kiadja a Magyar Egyiptomi Baráti Társaság
Ókori Egyiptomi Bizottsága
Szerkesztő: dr. Győry Hedvig
Levélcím: H-1062 Budapest, Bajza u. 54.
e-mail: gyory@szepmuveszeti.hu